

Univerzitet u Sarajevu

Filozofski fakultet

Odsjek za psihologiju

UTJECAJ EMOCIJA NA SOCIJALNU KATEGORIZACIJU

Završni magistarski rad

Mentor:

prof.dr. Saša Drače

Student:

Mia Čehajić

Sarajevo, 2019.

SAŽETAK

Dosadašnja istraživanja na području ispitivanja fenomena međugrupne akcentuacije (Tajfel i Wilkes, 1963; Krueger i Clement, 1994; Corneille, Klein, Lemberg i Judd, 2002) se nisu bavila utjecajem emocija. Stoga je cilj ovoga rada, ispitati utjecaj emocije straha, konceptualiziranog unutar afektivnog dispozicijskog modela (ATF) na međugrupnu akcentuaciju. U istraživanju su učestvovali studenti prve i druge godine psihologije dodiplomskog studija Univerziteta u Sarajevu (N= 123). Korišten je zadatak koji smo kreirali po uzoru na autore izvornog zadatka. Ispitanici u uvjetu nekategoriziranih podražaja (N) su procjenjivali dužine nekategoriziranih linija, dok su u druga dva uvjeta: kategoriziranih podražaja (K) i kategoriziranih podražaja uz indukciju straha (K-s) linije bile prikazane kao kategorizirane - pripadajuće kategorijama A (kraćih) i B (dužih) linija. U uvjetu K-s prije izvedbe zadatka je inducirana emocija straha prikazivanjem komercijalnog horor filma. Rezultati dobiveni našim istraživanjem ukazuju na statistički značajan linearni porast efekta akcentuacije u ovisnosti o uvjetima. Osobe u uvjetu K statistički značajno više akcentuiraju razlike linija za razliku od uvjeta N, kao što je slučaj i u klasičnom eksperimentu (Tajfel i Wilkes, 1963; Corneille i sur., 2002), pri čemu je efekat akcentuacije najizraženiji u uvjetu indukcije emocije straha (K-s).

Ključne riječi: kategorizacija, međugrupna akcentuacija, model afektivnih dispozicija (ATF), strah

ABSTRACT

The research in the field of inter-group accentuation (Tajfel & Wilkes, 1963; Krueger & Clement, 1994; Corneille, Klein, Lembert & Judd, 2002) has not dealt with the related influence of emotions, so far. Therefore, the aim of this paper is to examine the influence of the emotion of fear, conceptualized within the Affective Tendencies Framework (ATF), onto inter-group accentuation. The students of the first and second year of the undergraduate study of psychology of the University of Sarajevo (N = 123) participated in this study. The task used in this study was the one we created by modeling the original task authors. Respondents in the condition of uncategorized stimuli (N) evaluated the lengths of the uncategorized lines, while in other two conditions: categorized stimuli (K) and categorized stimuli with induction of fear (K-s) the lines were shown as categorized – associated categories of A (shorter) and B (longer) lines. In the K-s condition, before the task was performed, the emotion of fear was induced by displaying the commercial horror movie. The results obtained by our research indicate a statistically significant linear increase in the accentuation effect depending on the conditions. Persons in the K condition accentuate statistically more significantly the line differences than the N conditions, as it is in case with classical experiment (Tajfel & Wilkes, 1963; Corneille et al., 2002), too, with the accentuation effect being most pronounced in the condition of inducing emotion of fear (K-s)

Key words: categorization, inter-group accentuation, Affective Tendencies Framework (ATF), fear

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. Međugrupna akcentuacija	4
3. Uloga emocija	8
3.1. Utjecaj emocija na kognitivne procese	8
3.2. Model afektivnih dispozicija	9
4. Pregled istraživanja	13
5. Metodologija	15
5.1. Ispitanici	15
5.2. Materijali i procedura	15
5.3. Rezultati	18
5.4. Diskusija	20
6. ZAKLJUČAK	23
7. LITERATURA	24
8. PRILOG	28

1. UVOD

S aspekta složenosti kognitivnih procesa svojstvenih isključivo ljudskoj vrsti, smatra se da je socijalna spoznaja važan predmet interesa u okviru socio-psiholoških istraživanja. Socijalna spoznaja podrazumijeva način na koji ljudi odabiru, interpretiraju, pamte i, u konačnici, kako koriste socijalnu informaciju. S obzirom na kompleksnost socijalnog okruženja, ljudi su skloni korištenju različitih strategija kako bi tu kompleksnost umanjili. U skladu s tim, izdvaja se proces socijalne kategorizacije, koji označava svrstavanje objekata i događaja u smislaone cjeline koje nazivamo kategorijama ili konceptima.

Yzerbyt i Corneille (2005) navode dvojaku prirodu procesa kategorizacije. S jedne strane, kategorizacija se smatra prirodnom i neizbježnom tendencijom ljudskog uma, te omogućava svakodnevnu prilagodbu pojedinca. S druge strane, proces kategoriziranja osiromašuje iskustvo i dovodi do grešaka u percepciji, pamćenju i prosudbama. Ovi navodi ilustriraju funkciju kategoriziranja, pretpostavljajući da u našoj percepciji, pamćenju, mišljenju i djelovanju ne postoji ništa bazičnije od procesa kategorizacije, jer bi bez kategorija ili koncepata psihički život bio kaotičan (Smirh i Medin, 1981; prema Hewstone, 2003). Nadalje, Quin (2002) za primjer navodi kategorizaciju čulnih iskustava kao neophodnu kako bi se bezgranična raznolikost podražaja - koji preplavljaju živčani sustav od samog rođenja - smanjila na dokučiv i živčanom sustavu prihvatljiv broj elemenata. Na primjer, procjenjuje se da postoji približno više od šest miliona boja koje bi naš živčani sustav mogao opaziti i međusobno razlikovati, kada bi zanemario postojeću uvriježenu podjelu na desetak osnovnih boja, u ovisnosti od jezika i kulture koji definiraju tu podjelu (Tutnjević, 2014, prema Quin, 2004).

Eksperimentalne studije koje su se bavile temom kategorizacije generirale su nove spoznaje koje su obogaćivale područja kako kognitivne, tako i socijalne psihologije. Budući da su ljudi najčešće okarakterizirani kao kognitivni škrci, korisnost kategorizacije se ogleda u korištenju mentalnih prečica poput heuristika i shema (Fiske i Taylor, 1991). Ljudi ponekad kategoriziraju samo na perceptivnom nivou, ne samo da bi osigurali sebi više informacija bez ulaganja truda, nego kako bi si uštedjeli vrijeme.

Eksperimentalni radovi kognitivne psihologinje Eleanor Rosch (1977, 1978) rezultirali su potvrdom da postoje dva principa na osnovu kojih ljudski um kategorizira pojave i predmete: *kognitivna ekonomija* koja postulira da se informacije o pojedinačnim podražajima ne zadržavaju u tom obliku, nego da se upravo zbog ekonomičnosti ti podražaji grupiraju u kategorije. Drugi osnovni princip kategorizacije pretpostavlja da svijet oko nas odlikuje *korelacijska struktura*: na primjer krila se najčešće povezuju sa perjem. Ljudska se bića oslanjaju na takve korelacije kada kategoriziraju svijet oko sebe. Prvi princip određuje detalje ili ono što kategorije mogu uključivati, a drugi princip reprezentativnost ili prototipnu strukturu kategorija (Rosch 1977, 1978, prema Šarić, 2012). S druge strane, princip ekonomičnosti (Oakes, 1996), podrazumijeva da osobe koje kategoriziraju, bez ulaganja kognitivnog napora dolaze do većeg broja informacija, odnosno stvaranje kategorija je odličan način pojednostavljenja velikog broja informacija iz okoline, a da se pri tome očuvaju kognitivni resursi. Jednom kategoriziran podražaj iz okoline (informacija) podrazumijeva pripadnost određenoj kategoriji; taj podražaj se od trenutka kategorizacije smatra jednakim ili sličnim svim podražajima unutar iste kategorije, što znači da se u potpunosti razlikuje od podražaja iz svih drugih kategorija.

Na isti način možemo poimati proces kategoriziranja na socijalnom nivou. Kako navodi Turjačajnin (2015), proces socijalne kategorizacije čini kognitivnu osnovu formiranja socijalnog identiteta, odnosno pomoću navedenog procesa osobe grupiraju sebe i druge u društvene kategorije. Stoga se može reći da su kategorije, klasifikacije i podjele oblik društvenog imperativa. Dijeljenje ljudi po spolu, uzrastu, rasi, vjeri, naciji, klasi, zanimanju, etničkoj i religijskoj pripadnosti, te političkom opredjeljenju je u velikoj mjeri usvojeno kroz proces socijalizacije (Fiske, Haslam i Fiske, 1991; Stangor, Lynch, Duan i Glass, 1992; prema Stangor, Jhangiani i Tarry, 2014). Navedena dva principa kategorizacije (Rosch, 1977) su primjenjiva i na socijalnom nivou. Tako se prototip, kroz prizmu teorija socijalnog identiteta, smatra kognitivnom reprezentacijom grupa ili kategorija, te omogućuje grupiranje pojedinca po sličnosti u grupu kojoj pripada. Također, prototip možemo konceptualizirati kao sredstvo pomoću kojeg tog pojedinca razlikujemo od pripadnika druge grupe. Stoga, ekonomičnost i korisnost kategorizacije se ogleda u tome da prilikom kategoriziranja osobe u određenu kategoriju, pojedinac sebi omogućuje informacije o karakteristikama ljudi koji

pripadaju određenog kategoriji, odnosno grupi (Lee, Jussim i McCauley, 1995, prema Stangor i sur., 2014). Kao primjer toga, autori Stangor i sur. (2014) navode da ukoliko se turist izgubi u nekom gradu i potrebna mu je informacija o tome kako da pronade određenu ulicu, prethodna kategorizacija prema toj karakteristici (poznavanje grada) rezultirat će obraćanjem policajcu ili taksistu. Dakle, može se zaključiti da proces kategoriziranja kako na kognitivnom, tako i na socijalnom nivou osigurava postizanje strukture što omogućava lakše snalaženje u nepredvidivim i nepoznatim kontekstima koji dovode do nesigurnosti i gubitka osobne kontrole (Moskowitz, 1993).

Uprkos benefitima kategorizacije, Stangor i sur. (2014) skreću pažnju na neke od njenih negativnih implikacija, što se očituje kroz izmijenjenu percepciju, odnosno sklonost preneglašavanju (akcentuaciji) razlika između pripadnika različitih grupa i percipiranje homogenosti unutar vlastite skupine. Tajfel (1972) fenomen *međugrupne akcentuacije* objašnjava kao deduktivnu grešku kategorizacije. Navedeni autor smatra da će isti stimulus biti procijenjen kao drugačiji, s obzirom na određene karakteristike, kada je ispitanicima poznato da stimulus pripada jasno specificiranoj kategoriji, u odnosu na situaciju kada ispitanicima nije definirana kategorija pripadnosti stimulusa (prema Doise i Sinclair, 1973). U eksperimentu autora Tajfela i Wilkesa (1963) ta socijalna pojava ispitana je na perceptivnom nivou. Točnije, *perceptualna akcentuacija* (prenaglašavanje) razlika između grupe fizičkih stimulusa (u ovom slučaju linija) se javlja u jako sličnom obliku kada govorimo o kategorizaciji socijalnih pojava, odnosno, prilikom kategoriziranja drugih osoba (Stangor, 2014). Proces *socijalne kategorizacije* podrazumijeva posmatranje pojedinaca isključivo kao pripadnika određene grupe. Kada jednom dođe do procesa socijalne kategorizacije, o tim pojedincima se razmišlja samo u terminima njihove grupne pripadnosti, ne kao o individuama. Zastupajući stajalište da posljedica socijalne kategorizacije implicira preneglašavanje razlika između različitih socijalnih grupa ili kategorija, ali i homogenizaciju (generalizaciju osobina) vanjskih skupina (engl. *outgroup*), može se zaključiti da ti procesi u konačnici rezultiraju stereotipizacijom (Taylor, 1981). Kao što je prethodno navedeno, fenomen međugrupne akcentuacije se može opisivati i proučavati kao produkt kategorizacije, pri čemu prilikom donošenja prosudbe pripadnost kategoriji igra važniju ulogu u odnosu na karakteristike stimulusa. Bitno je istaknuti da se fenomen međugrupne akcentuacije ne javlja samo na razini percepcije i prosudbe, nego i u socijalnom ponašanju (Tajfel,

1995, prema Doise i Sinclair, 1973). Istraživanja provedena u okviru različitih domena unutar psihologije potvrđuju ove pretpostavke. Primjerice, pozivajući se na postulate teorije akcentuacije, Krueger i Clement (1994) navode da klasifikacija stimulusa rezultira pristranosti prilikom kodiranja, odnosno, efekti kontrasta pojačavaju međugrupnu razliku dok efekti asimilacije povećavaju unutargrupnu sličnost. U ovom istraživanju, od ispitanika je traženo da procijene najnižu i najvišu temperaturu za osam dana unutar jednog mjeseca ili, pak, za osam dana u prelaznom periodu između dva mjeseca. Rezultati su pokazali da se efekat asimilacije javlja u situaciji kada su dvije prosudbe vršene u razmaku od osam dana u sklopu istog mjeseca (na primjer, rujan), dok se efekat međugrupne akcentuacije javlja u situaciji kad je prva prosudba data u jednom (rujan), a druga u drugom mjesecu (listopad), uz isti razmak u trajanju od osam dana.

Kao što je već navedeno, proces kategoriziranja je, s jedne strane, pozitivna i prijeka potreba u svakodnevnici, a, s druge strane, može dovesti i do negativnih posljedica. Prema tome, možemo zaključiti da je proces stvaranja kategorija u funkciji simplifikacije koja ima protektivnu ulogu u svakodnevnom snalaženju pojedinca u složenim okolnostima, ali se smatra i temeljnim procesom za nastanak posljedica koje mogu rezultirati formiranjem stereotipa (Taylor, 1981). U nastavku rada detaljnije ćemo se zanimati za fenomen koji je posljedica kategorizacije - *međugrupna akcentuacija*.

2. Međugrupna akcentuacija

Prosudbe o razlikama između grupa stimulusa su već duže vrijeme u interesu istraživanja u sklopu psihofizike te istraživanja koja se bave formacijom stereotipa (McGarty, 1988). Fenomen međugrupne akcentuacije i unutargrupne homogeneizacije čine kategorijalnu diferencijaciju, koju možemo poimati kao posljedicu kategorizacije. O manifestu međugrupne akcentuacije na razini kategoriziranja fizičkih objekata svjedoči već prije spomenuti eksperiment Tajfela i Wilkesa (1963). Kategorijalna diferencijacija predstavlja izraz principa *meta-kontrasta* koji podrazumijeva maksimiziranje međugrupnih razlika u odnosu na unutargrupne razlike. U skladu s tim,

razlike između kategorija se brže i lakše uočavaju (Turner, Oakes, Haslam i McGarty, 1994). Taj efekat akcentuacije je pokazan na zadatku korištenom u istraživanju Tajfela i Wilkesa (1963; također pogledati Corneille, Klein, Lembert i Judd, 2002).

Tajfel i Wilkes (1963) su nastojali prikazati kognitivno-perceptivno podrijetlo stereotipa: preuveličavanje percipirane razlike između članova različitih društvenih skupina i sličnosti između pripadnika iste skupine. Naime, autori su predvidjeli da sustavno udruživanje kategorijskih etiketa (oznaka A i B) s primjerima koji su se mijenjali uz nefizički kontinuum uzrokuju međugrupnu akcentuaciju i unutargrupnu homogenizaciju. Ovaj oblik stimulusa autori su izabrali upravo zbog jednostavnosti donošenja prosudbe pretpostavljajući da će se efekti klasifikacije primijetiti na nivou fizičkih stimulusa (formiranje „stereotipa“ prilikom procjene dužine linija). Slijedom toga, ovaj efekat bi u uvjetima porasta kompleksnosti zadataka procjene - uz odgovarajuću tendenciju ispitanika da koriste dostupne informacije o obilježjima podražaja - bio izraženiji.

Ove pretpostavke su potvrđene u eksperimentalnim pilot studijama gdje je ispitanicima slučajnim redoslijedom prikazano pojedinačno osam linija po šest puta. Prva studija se sastojala od ukupno tri različite eksperimentalne skupine. Grupa C (*klasificirani*) podrazumijevala je prikazivanje stimulusa klasificiranih tako da su kratke linije naznačene slovom A, dok su duže linije prikazane kao pripadajući stimulusi kategoriji naznačenoj slovom B. Grupa R (*nasumični*) kategorije naznačene kao A i B pojavljivale su se po slučaju iznad linija, neovisno o njihovoj dužini. Grupa U (*neklasificirani*) linije su prikazane bez naznaka iz prethodne dvije skupine A i B. Sve tri grupe su bile izložene ponovljenoj sesiji ispitivanja tjedan dana poslije. Drugi eksperimentalni postupak se sastojao samo od eksperimentalnih grupa C i U koje su korištene i u prvoj eksperimentalnoj studiji; također su sesije ponovljene sedam dana poslije. Rezultati su bili u skladu s predviđanjima vezanim za međugrupnu akcentuaciju. Sudionici su izvještavali o percipirano većoj razlici između najkraće duge linije i najduže od kratkih linija u sustavnom kategoriziranom uvjetu nego u druga dva uvjeta. Navedena studija je, unatoč svojoj jednostavnosti, odigrala ključnu ulogu u proučavanju kognitivnih procesa uključenih u proces stereotipizacije i elaboraciju

teorije socijalnog identiteta (pogledati: Hogg i Abrams, 1988; Tajfel, 1969, 1978, prema Corneille, Klein, Lemberg i Judd, 2002).

Sličan efekat je pokazan i u istraživanju autora Goldstone (1995) kada je u pitanju efekat kategorizacije percepcije boja. Izvorni rad autora Bruner i Postman (1949) i svojevrsne replikacije (Niedenthal i Kitayama, 1994, von Hippel, Hawkins i Narayan, 1994, prema Goldstone, 1995) naglašavaju da viši kognitivni procesi ne funkcioniraju samo na fiksnim perceptivnim inputima; viši procesi mogu također stvoriti niže percepte. Važna spoznaja iz navedene literature ukazuje na to da naši pojmovi i kategorije utječu na percepciju, što je pokazano u eksperimentima koje je proveo Goldstone (1995). Ispitanici su procjenjivali boju predmeta koji su pripadali različitim oblicima ili konceptualnim kategorijama. Iako su predmetne kategorije bile irelevantne za zadatak procjene boje, postojala je mogućnost da će te kategorije utjecati na percepciju boje. Zbog eksperimentalne kontrole, postojala je mogućnost javljanja utjecaja kategorije na percepciju boje koji nije nastao uslijed eksperimentalnih uvjeta već uslijed naučenog kategoriziranja. Ispitanici su procjenjivali boju predmeta modificiranjem drugoga identično oblikovanoga predmeta sve dok su mislili da je iste boje. Kontrastni ili asimilacijski efekti su otkriveni putem sustavnih pogrešnih procjena boje predmeta. Da bi se pokazao utjecaj kategorija oblika na percepciju boje predmeta, idealna je situacija rasporediti dva ili više predmeta iz različitih kategorija kako bi imali objektivno identične boje. Potom se mogu usporediti procijenjene boje tih ujednačenih predmeta. U situaciji s dvije kategorije Eksperimenta 1, šest obojenih predmeta pripadalo je dvjema kategorijama: pravocrtnih slova i zakrivljenih brojeva. Jedno od slova imalo je objektivno istu boju kao i jedan od brojeva. Zadatak ispitanika bio je jednostavno prosuditi nijansu predmeta podešavanjem istovjetno oblikovanoga predmeta tako da ima istu boju (za detaljan metod pogledati: Goldstone, 1995). Rezultati od glavnoga interesa odnose se na to kako procjene ispitanika vezano za boje odstupaju od stvarnih boja simbola. Prema tome, čini se da utjecaj kategorizacije implicira proces *polarizacije* ili *karikaturizacije* (Goldstone, 1993, prema Goldstone 1995) koji se može izraziti na sljedeći način „Ako X pripada kategoriji koja ima veliku (ili malu) vrijednost dimenzije u odnosu na druge kategorije, tada iskrivljuje percipiranu dimenziju vrijednosti X-a kako bi izgledala veća ili manja“.

Empirijskoj dosljednosti pojavljivanja ovog fenomena doprinosi i istraživanje autora Corneille i sur. (2002), koje pokazuje kako se efekat posljedice kategorizacije ponavlja, pri čemu je potrebno istaknuti da u sklopu ovog eksperimentalnog nacrt osjećaj sigurnosti i kontrole također igraju važnu ulogu u objašnjenju fenomena međugrupne akcentuacije. U svom istraživanju navedeni autori su replicirali klasičnu Tajfelovu i Wilkesovu (1963) paradigmu, s tim da su pretpostavili da će efekat međugrupne akcentuacije biti naglašeniji ukoliko dizajniraju eksperimentalni nacrt sa dodatnim uvjetom, u sklopu kojeg su inducirali osjećaj nesigurnosti, zazvan manipulacijom mjera dužine linija. Pored dodavanja novog uvjeta, dodatna modifikacija se odnosila na to da je ispitanicima eksplicitno naglašena postojana klasifikacije linija (A i B) u uvjetu kategoriziranih podražaja, kako bi bili sigurni da ispitanici tu informaciju neće previdjeti.

Autori Corneille i sur. (2002) su pretpostavljali da će ispitanici biti podložniji traženju sekundarnih izvora informacija ukoliko osjete nesigurnost prilikom donošenja prosudbe, odnosno smatrali su da će informacija koju dobivaju putem kategorijalne klasifikacije linija kao dužih (označenih slovom B) ili kraćih (označenih slovom A) pomoći ispitanicima da savladaju nesigurnost procjene izazvanu manipulacijom mjera dužine linija. Nadalje, spomenuti autori su smatrali da će ispitanici u tom uvjetu biti skloniji traženju sekundarnih izvora informacija, odnosno tražit će kategorijalne informacije kako bi definirali sebe i druge, što je potvrđeno u nekoliko istraživanja (vidjeti Grieve i Hogg, 1999; Hogg, 2001; Yzerbyt, Castano, Leyens i Palladino, 2000). Prema tome, može se reći da su istraživanja na području socijalne psihologije pružila konvergentnost rezultata na nivou fizičkih mjera (Tajfel i Wilkes, 1963; Krueger, Rothbart i Siriam, 1989; Corneille i sur. 2002), ali i prilikom ispitivanja stavova (Eiser i Stroebe, 1972; McGarty i Penny, 1998), dok nešto novija istraživanja potvrđuju postojanost ovoga fenomena i na polju prepoznavanja lica prema rasi i spolu (Corneille, Huart, Bequart i Bredart, 2004; Huart, Corneille i Bequart, 2005).

S obzirom na široki dijapazon istraživanja i utvrđenu sveprisutnost fenomena međugrupne akcentuacije u dosadašnjoj literaturi, zanimljivo je da je do sada ostalo neispitano područje utjecaja emocija. U skladu s tim, u nastavku ovoga rada će biti razmotren teorijski okvir utjecaja emocija na proces kategorizacije, te će na koncu

kauzalnost te veze biti ispitana eksperimentalnim postupkom. Oslanjajući se na odgovarajuće teorijske postulate koje pružaju teorije kompenzacije kontrole i ATF modela (engl. *Affective Tendencies Framework* - ATF), moguće je pretpostaviti da emocije koje teorijski smanjuju osjećaj sigurnosti i kontrole povećavaju potrebu pojedinca za traženjem smisla, što bi se prema pretpostavkama trebalo ogledati u većoj sklonosti ka kategorizaciji. U konačnici, u okviru ovoga rada je cilj ispitati utjecaj emocije straha, konceptualiziranoga unutar afektivnog dispozicijskog modela (ATF) na proces kategorizacije.

3. Uloga emocija

3.1. Utjecaj emocija na kognitivne procese

Tijekom posljednja tri desetljeća, istraživači su pokazali izrazitu zainteresiranost za shvatanje veze između afekta i emocija sa kognitivnim procesima, poput prosudbe, donošenja odluka i dubine procesiranja informacija. Valencijski pristup emocijama je dokumentirao širok spektar empirijskih nalaza koji su prikazali utjecaj pozitivnih i negativnih raspoloženja na donošenje prosudbi, na socijalno-kognitivne procese, poput stereotipiziranja i slično (Forgas, 2003). Iako je valencija bila dugo zastupljena, ključna dimenzija za predviđanje efekta emocija, *afektivni dispozicijski model* (u nastavku teksta ATF) je model koji je, pored valencije, generirao nova objašnjenja kroz višedimenzionalni teorijski okvir (Lerner i Keltner, 2007). Autori koji su zastupali stajalište teorije procjene u sklopu objašnjenja utjecaja emocija su smatrali da jedinstveni obrasci procjena koji su u osnovi različitih emocija mogu stvoriti potpuno drugačije dispozicije za procesiranje informacija.

3.2. Model afektivnih dispozicija

Lerner i Keltner (2000, 2001) predložili su model afektivnih dispozicija (*engl. Affective Tendencies Framework – ATF*) kao temelj za razlikovanje učinaka pojedinih emocija na kognitivne procese (npr. prosuđivanje i donošenje odluka). ATF model pretpostavlja da specifične emocije dovode do specifičnih kognitivnih i motivacijskih procesa, dok prema nešto starijoj literaturi autori o funkciji emocija u svakodnevnom životu govore kroz prizmu valencije, za koju su smatrali da je jedini relevantni aspekt emocije (Elster, 1998, prema Lerner i Keltner 2007). Doista, ATF model razlikuje dvije vrste afektivnih utjecaja na izbor i procjenu: integralnu (*engl. integral emotion*), koja obuhvata utjecaj subjektivnih iskustava koja su normativno povezana sa donošenjem odluke/procjene (Loewstein i Lerner, 2003, prema Han, Lerner i Keltner, 2007) i iznenadna ili slučajna emocija (*engl. incidental emotion*) koja implicitno utječe na buduće prosudbe/procjene iako normativno nije povezana sa prosudbom.

Iako obje vrste utjecaja mogu imati snažne učinke na prosudbu procjenjivača i donošenje odluka, istraživanja su se više fokusirala na incidentalne emocije prvenstveno jer ih je lako eksperimentalno manipulirati neovisno o procesu donošenja prosudbi/odluka, a da se pri tome govori o kauzalnom utjecaju emocija (Connelly, Waples i Kligyte, 2011). Drugi razlog je taj što rezultati istraživanja autora Lerner, Small, i Loewenstein (2004) dokazuju da su ispitanici nesvjesni utjecaja emocije na donošenje prosudbi/odluka, čak i u uvjetu kada se ispitanicima pokušava osvijestiti potencijalni utjecaj emocije na donošenje prosudbe (prema Han, Lerner i Keltner, 2007). Doprinos afektivnog pristupa u objašnjenju procesa donošenja odluka u novijim istraživanjima je nemjerljiv. Suvremena istraživanja nastoje potvrditi pretpostavku da specifične emocije, raspoloženja i afektivne reakcije imaju ekskluzivnu ulogu u objašnjenju procesa prosudbe, s tim da upravo taj utjecaj emocija može dovesti do pristranosti ili nepravilnosti.

Imajući u vidu potrebe rada, u fokusu će biti kognitivne dimenzije emocija koje su temeljni obrasci u procesu procjene. Mnoga istraživanja su potvrdila postojanje šest kognitivnih dimenzija (sigurnost, ugodnost, kontrola, očekivani napor, odgovornost i pažljiva aktivnost) koje su ponudili autori Smith i Ellsworth (1985). U tom kontekstu,

na primjer, središnje dimenzije koje razlikuju strah i ljutnju su kontrola i sigurnost. Ovaj pristup emocijama zagovara stajalište da različite emocije predstavljaju dispozicije za percepciju budućih događaja (npr., percepcija rizika, optimizam-pesimizam). Ovakva teoretiziranja pretpostavljaju da je i percepcija kognitivno penetrabilna, odnosno da emocije, kao i drugi kognitivni procesi i motivacija, mogu izravno utjecati na vidno procesiranje, odnosno da izmjenjuju konačni rezultat (Marić i Domijan, 2018).

U skladu s temeljnim pretpostavkama i zalaganju autora unutar modela afektivnih dispozicija, provedeno je niz istraživanja koja potvrđuju teorijske pretpostavke o utjecaju emocija na kognitivne procese. Strah karakterizira niska razina individualne sigurnosti i kontrole, dok ljutnju karakterizira visoka razina sigurnosti i individualne kontrole (Lerner i Keltner, 200, prema Slovic i Peters, 2004). Lerner i Keltner (2001) su eksperimentalno testirali pretpostavku da će emocije negativne valencije (konkretno, emocija straha i ljutnje) dovesti do različitih ishoda ukoliko se uzme u obzir teoretiziranje u sklopu ATF modela. Autori su na klasičan način inducirali emocije, točnije, od učesnika je traženo da se dosjete i što detaljnije opišu jedan autobiografski događaj koji im je u prošlosti izazvao emociju ljutnje ili straha. Zavisna varijabla u ovom istraživanju je percepcija rizika, odnosno procjena vjerovatnoće da se doživi pozitivan ili negativan događaj. Od učesnika je također traženo da procijene na skalama subjektivni osjećaj kontrole i sigurnosti. Rezultati koje su autori dobili u navedenom istraživanju su u potpunosti bili u skladu sa pretpostavkama ATF modela. Emocije ljutnje i straha, iako su iste valencije, izazvale su potpuno različite utjecaje na percepciju rizika, s naglaskom na to da je procjena subjektivnog osjećaja kontrole medijator utjecaja emocija ljutnje i straha na procjenu rizika. Ispitanici koji su se prisjećali emocije straha su bili više pesimistični, te su anticipirali da imaju veće šanse da dožive negativne događaje, u odnosu na ispitanike kod kojih je inducirana emocija ljutnje. U skladu sa ATF modelom (Smith i Ellsworth, 1985), u odnosu na ljutnju, strah je kreirao dispozicije koje su rezultirale subjektivnim osjećajem manje kontrole nad budućim događajima, što je dovodilo do percepcije veće vjerovatnoće doživljavanja negativnih događaja.

Prema postavkama ATF modela, autori Tiedens i Linton (2001) su proveli niz eksperimentalnih studija koje postuliraju da je utjecaj emocija na dubinu procesiranja

informacija direktno posredovan varijacijama u procjeni sigurnosti. Prema pretpostavkama navedenih autora, emocije povezane sa procjenom niske sigurnosti (zabrinutost, strah i iznenađenje) bi trebale voditi ka sistematskom procesiranju informacija koje implicira temeljito razmatranje argumentiranih navoda, dok s druge strane, emocije povezane sa subjektivnim osjećajem visoke sigurnosti (npr., sreća i ljutnja) potiču heuristički, površni način procesiranja informacija. U jednoj od eksperimentalnih studija ispitanicima je inducirana emocija evokacijom događaja koji su u prošlosti doveli do emocije od interesa. Konkretno, inducirana je emocija ljutnje (emocija koju karakterizira visoka sigurnost) i anksioznost (emocija koju karakterizira niska sigurnost). Zadatak svih učesnika je bio da u navodno neovisnoj studiji reagiraju na persuazivnu poruku koja je zagovarala suprotne stavove od njihovih (uvođenje strožeg ocjenjivanja na fakultetu). Za polovinu osoba u svakoj grupi poruka je bila prikazana kao esejski rad koji je napisao student (ne-ekspert), dok je za drugu polovinu ista poruka prikazana u profesionalnom novinskom formatu, koju je navodno napisao univerzitetski profesor (ekspert). Rezultati su potvrdili pretpostavke autora. Osobe kojima su inducirane emocije vezane za veći osjećaj sigurnosti (ljutnja) značajno su više prihvale poruku na osnovu perifernih informacija kao što je ekspertiza izvora napisanih argumenata, dok se kod osoba kod kojih je inducirana emocija vezana za niži osjećaj sigurnosti aktivirao sistematski način procesiranja informacija.

U okviru ovoga rada fokusirat ćemo se na emociju straha, s obzirom na karakteristike spomenute emocije u sklopu ATF modela. Strah karakterizira niska razina individualne sigurnosti, te se svijet percipira kao nepredvidivo i nesigurno mjesto. (Smith i Ellsworth, 1985, prema Drače, Kolenović-Đapo, 2017). U istraživanju su Drače i Ric (2012) pokazali da pored straha, emocija tuge koju karakterizira nizak osjećaj osobne kontrole i sigurnosti također utječe na percepciju rizika, što je dodatno osnažilo ATF model i važnost efekta sigurnosti i kontrole. Kako je već navedeno u sklopu pojašnjenja pojave fenomena kategoriziranja, ljudi u uvjetima nesigurnosti, nepredvidivosti i kompleksnosti teže ka kategoriziranju, stereotipiziranju koji su u funkciji kompenzacije kontrole i strukture (Stapel i Noordwieder, 2011). Set studija koje su ponudili autori Stapel i Noordwieder (2011) pokazuje da postoji snažna povezanost između percepcije prijatnje i procesa stereotipiziranja. Eksperimentalne studije pomenutih autora su uključivale manipulaciju prijatnje (čiji je cilj bio

oduzimanje subjektivnog osjećaja sigurnosti i kontrole), te izvođenje zadatka u okviru kojeg ispitanici trebaju procijeniti dvosmisleno ponašanje osobe iz fiktivne priče. Ukoliko ovo objašnjenje uzmemo u obzir i predvidimo kako je intenzivnije korištenje stereotipa u funkciji prividnog povratka osjećaja vlastite kontrole, moguće je testirati ovakvu tvrdnju. Nadalje, ukoliko je posljedica prijetnje, prema Stapel i Noordwieder (2011), oduzimanje kontrole i osjećaja sigurnosti, indukcija emocije straha bi trebala dovesti do potpuno istog efekta.

Radovi na području kompenzacije kontrole (Whiston, Galinsky i Kay, 2015) također pokazuju tendenciju osoba da izbjegnu osjećaj nesklada što se na koncu manifestira kroz različite kognitivne distorzije. Autori koji se već duže vrijeme bave proučavanjem procesa koji imaju za cilj umanjiti nesigurnost (npr., Clary i Tesser, 1983; Hastie, 1984; Kelley, 1973; Lerner, 1980; Louis, 1980), smatraju da će ljudi kod kojih je inducirana emocija koja uzrokuje smanjen osjećaj kontrole i sigurnosti potaknuti procese kompenzacije kontrole. Uslijed subjektivnog osjećaja gubitka kontrole ljudi su skloni tražiti strukturu u svijetu oko njih. Gubitak kontrole se kompenzira putem perceptivnih distorzija, čemu svjedoče mnoga istraživanja (Whiston i Galinsky, 2008; Whiston, Gaucher i Galinsky, 2009). Tome u prilog ide i činjenica da su kognitivni procesi involvirani u percepciju socijalnoga svijeta vođeni fundamentalnim motivom da maksimiziraju osjećaj kontrole i reda u percepciji složenijih konteksta (Heider, 1958, prema Moskowitz, 1993). Jedno od najosnovnijih kompenzacijskih sredstava jeste traženje perceptivno strukturiranih obrazaca, tj. identificiranje koherentne i smislene veze između različitih podražaja. Niz od ukupno šest eksperimentalnih studija autora Whiston i Galinsky (2008) pruža podatke da ispitanici iluzorno postižu sklapanje smislenih veza između različitih stimulusa, uslijed subjektivnog osjećaja nesigurnosti i manjka kontrole.

Hipoteze koje su zastupali navedeni autori se tiču perceptivnih kompenzacijskih sredstava koji se javljaju u funkciji prividnog povratka osjećaja sigurnosti i kontrole. U jednoj od eksperimentalnih studija su zadali ispitanicima da evociraju događaje iz prošlosti u kojima su osjećali da imaju manjak kontrole i sigurnosti ili u kojem su imali potpunu kontrolu nad događajem, ovisno o uvjetu. Ispitanici su po slučaju raspoređeni u jedan od navedena dva uvjeta. Whiston i Galinsky (2008) su u datom istraživanju

koristili zadatak vizualne percepcije, točnije 24 fotografije. Dvanaest fotografija je prikazivalo zrnasto urađene pravilne oblike koji su dostupni ljudskoj percepciji, dok je na drugoj polovini fotografija softverskom manipulacijom uništen svaki od pravilnih oblika. Prema tezama koje su zastupali navedeni autori, rezultati su pokazali da ispitanici u uvjetu prividnoga nedostatka kontrole i sigurnosti posežu za korištenjem iluzornih paterna u percepciji statistički značajno više nego osobe koje su bile raspoređene u uvjet evokacije događaja nad kojim su imali osjećaj kontrole. Jako sličan patern rezultata se ponovio i u istraživanjima koja su ispitivala vjerovanje u horoskop (Wang, Whitson i Menon, 2012), dok su neka druga istraživanja potvrdila da se kompenzacija kontrole, uslijed gubitka iste, očituje kroz određene sociokulturalne oblike koji pružaju strukturu kao što je podrška postojećim vladinim strukturama i vjerovanje u intervenirajućega Boga (Kay, Moscovitch i Laurin, 2010; Kay, Gaucher, Napier, Callan i Laurin, 2008, 2009).

Rezultati istraživanja potvrđuju kauzalnu vezu između emocija koje izazivaju subjektivni osjećaj neizvjesnosti i različitih fenomena - poput obrane vlade, vjerovanje u paranormalno, teorije zavjere, te u intervenirajućega Boga i sl. Prema tome, može se zaključiti da su svi ti fenomeni ukorijenjeni u istom temeljnom procesu – osobe koriste raznolike strategije koji su u funkciji potrebe da se izgubljena kontrola kompenzira.

4. Pregled istraživanja

Međugrupna akcentuacija uslijed sistematične kategorizacije stimulusa se može postići i na fizičkim mjerama, što potvrđuju istraživanja prosudbe na zadacima gdje su korišteni fizički stimulusi, konkretno linije (pogledati; Tajfel i Wilkes, 1963; Corneille, Klein, Lember i Judd, 2002). U suštini, autori Corneille i sur. (2002) su potvrdili nalaze međugrupne akcentuacije koju su dobili Tajfel i Wilkes (1963) prije više od 40 godina. Autori su u datom istraživanju otišli i korak dalje s pretpostavkom, da će međugrupna akcentuacija biti još naglašenija u uvjetu u kojem ispitanici moraju odrediti dužinu linije u manje poznatoj mjernoj jedinici. U istraživanje su bili uključeni studenti koji su na dodiplomskim studijima na Univerzitetima u Belgiji i Americi. Belgijski ispitanici koriste *inch* kao mjernu jedinicu, dok Amerikanci koriste centimetre kao mjernu jedinicu za procjenu dužine. Autori Corneille i sur. (2002) su smatrali da će se ispitanici

naći u neizvjesnoj situaciji ukoliko budu morali prosuđivati dužinu u manje poznatoj mjernoj jedinici (Amerikanci u *inch*-ima, a Belgijanci u centimetrima). Podaci iz ovog istraživanja su potvrdili da se ljudi više oslanjaju na kategorijalne informacije kada se nađu u neizvjesnoj situaciji. Pronalazak ovakvih podataka u potpunosti podržava postulate teorije kompenzacije kontrole, te tako još jednom nudi odgovor vezan za „korisnost“ kategoriziranja, koje pojedincima pomaže da ostvare neke od fundamentalnih potreba, poput smanjenja kompleksnosti svijeta koji nas okružuje, nepredvidivosti i slično (Whiston, Galinsky i Kay, 2015).

Studija koja je provedena u sklopu ovoga rada ima za cilj ispitati utjecaj emocije straha, konceptualiziranoga unutar afektivnog dispozicijskog modela (ATF) na kognitivnoj mjeri kategorizacije (Tajfel i Wilkes, 1963). ATF model uzima u obzir specifične karakteristike emocija, neovisno od njihovih razlika u valenciji kao što su zastupale teorije unutar valencijskog pristupa. Kao što je već navedeno, u sklopu ovoga rada fokus je na emociji straha.

Prema ATF teorijskom modelu, emocija straha umanjuje osjećaj kontrole i sigurnosti (Smith i Ellsworth, 1985), te povećava potrebu za traženjem smisla s ciljem kompenzacije kontrole, što bi se u konačnici trebalo ogledati u većoj sklonosti ka akcentuaciji kategorijskih razlika. Cilj studije bio je replicirati rezultate klasične studije Tajfela i Wilkesa (1963), pri čemu smo poredili standardne uvjete sa kategoriziranim i nekategoriziranim podražajima. Nadalje, kako bi ispitali utjecaj emocija na proces akcentuacije uveden je i dodatni uvjet sa kategoriziranim podražajima u kojem su učesnici bili izloženi indukciji straha. U skladu sa ranijim istraživanjima, očekujemo da će postojati statistički značajna razlika u prosječnim procjenama razlike (u centimetrima) između linija koje se nalaze na granici kategorija (najduža kratka i najkraća duga linija) između kontrolnog uvjeta i uvjeta sa kategoriziranim podražajem, pri čemu će efekat akcentuacije biti najizraženiji u uvjetu indukcije emocije straha.

5. Metodologija

5.1. Ispitanici

U istraživanju su sudjelovala 123 studenata prve i druge godine psihologije (104 žene, $M_{\text{dobi}}=20,61$, $SD_{\text{dobi}}=1,81$) koji su za učešće dobili nagradne bodove na određenim kolegijima psihologije. Sudionici su po slučaju raspoređeni u jedan od tri eksperimentalna uvjeta: *nekategorizirani podražaji* (N), *kategorizirani podražaji* (K) i *kategorizirani podražaj sa indukcijom straha* (K-strah).

5.2. Materijali i procedura

Istraživanje je provedeno u psihološkom laboratoriju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu s grupnim sesijama od po tri ispitanika. Prije početka izvođenja eksperimentalnog zadatka, eksperimentator je dao univerzalnu verbalnu uputu:

„Danas ćete učestvovati u dvije neovisne studije. Prva studija je dio pilot istraživanja koje se provodi u partnerstvu sa drugim Univerzitetom, te se tiče ispitivanja vjerodostojnosti svjedočenja. Naime, brojna istraživanja su nam pokazala da je pamćenje određenoga događaja nerijetko rekonstrukcija, a ne dosjećanje. Dakle, svjedočenje u tom slučaju nije u potpunosti lišeno subjektivnosti, odnosno naša prošla iskustva i individualne karakteristike utječu na rekonstrukciju događaja, te samim time smo kao ljudi podložni rekonstruiranju događaja i ne tako vjerodostojnom svjedočenju. Vaš prvi zadatak je da u prvom dijelu istraživanja audio-vizuelne podražaje pogledate što pažljivije, te ćete na samom kraju eksperimentalne sesije odgovoriti na par pitanja koja se tiču pregledanog sadržaja. U drugoj studiji prikazat ćemo Vam perceptivni zadatak koji se tiče preciznosti procjene dužine linija. Detaljne upute za izvedbu zadatka će Vam biti prikazane u kompjuteriziranoj formi.“

U svrhu izjednačavanja eksperimentalnih uvjeta, s obzirom na relevantne faktore koji potencijalno mogu opstruirati djelotvornost eksperimentalne manipulacije,

ispitanicima su prikazani vizuelni podražaji. U dva klasična uvjeta (uvjet *nekategoriziranih* - N i uvjet *kategoriziranih* - K podražaja) korištena je metoda indukcije neutralnog raspoloženja, na isti način kao u istraživanju koje su proveli autori Drače i Desrichard (2013). Korištene su 22 fotografije odabrane iz IAPS-a (eng. *Internacional Affective Picture System*; Lang, Bradley i Cuthbert, 1995), fotografije afektivno neutralnih ljudskih lica, apstraktnih oblika, namještaja, pribora i sl. Ispitanici koji su posmatrali fotografije su istovremeno slušali Brahms-ovu *Simfoniju br. 1 u c-molu* (Niedenthal, Halberstadt i Setterlund, 1997; Niedenthal i Setterlund, 1994) u trajanju od četiri minute.

Ispitanici u uvjetu straha su prije izlaganja zadatka trebali odgledati video isječak iz komercijalnoga filma *Projekt: Vještica iz Blaira (Blair Witch Project)*, u trajanju od 4 minute, a koji je izdržao test vremena i koji se pokazao kao validno sredstvo za indukciju emocije straha. Isječak koji je prikazan je posljednja scena u kojoj glavni glumci bivaju ubijeni (Schefer, Nils, Sanchez i Philippot, 2010). Kako pojedinci ne bi shvatili kako se radi o indukciji emocije, te na taj način osvijestili potencijalni utjecaj iste u daljnjem postupku, u verbalnoj uputi eksperimentatora je svim ispitanicima rečeno da je prikazivanje vizuelnog podražaja dio druge, neovisne studije koja se bavi ispitivanjem vjerodostojnosti svjedočenja. U skladu s tim, na kraju eksperimentalne sesije su trebali odgovoriti na par pitanja koja se tiču odgledanoga vizuelnog podražaja s ciljem prisjećanja detalja iz prikazanoga sadržaja u ovisnosti od uvjeta (Da li je glumac na početku video isječka nosio bijele hlače, da li je zidni sat na fotografiji prikazivao 18:46 i slično).

Nadalje, kako bi se provjerila uspješnost indukcije emocije u uvjetu straha, svi ispitanici su popunjavali prilagođenu UMACL skalu (Matthews, Jones i Chamberlain, 1990) koja se sastojala iz devetnaest čestica, a tiču se pozitivnoga i negativnoga raspoloženja. Ispitanici su odgovarali na pitanje („Kako se osjećate trenutno?“) i potom na četverostupanjskoj skali pored pridjeva vezanih za raspoloženje (sretni, tužni, preplašeni, ljuti, iritirani i uznemireni (anksiozni) i sl.) čekirali u kojoj mjeri se odnosi na njih (1= nimalo, 4=veoma). Upitnik je također prikazan preko *E prime 2.0* softvera odmah poslije pregledanih video isječaka, kako bismo provjerili uspješnost indukcije.

Nakon odgovarajućih manipulacija, ispitanici su u sva tri uvjeta radili zadatak koji je kreiran po uzoru na onaj iz istraživanja Corneille, Klein, Lemberg i Judd (2002). Zadatak se sastojao od ukupno osam linija, koje su bile prikazane vertikalno u centru na pozadini dimenzija 21x29,5 centimetara. Dužina linija se linearno smanjivala, za 5% dužine, od kojih je najduža iznosila $L_8=11,4$ cm, a najkraća $L_1=7,4$ cm. Zadatak je prikazan *E-prime 2.0* programom na računarima *Hewlett-Packard Compaq dc7900* sa *Intel R Core TM 2 Duo E8400* centralnim procesorima frekvencije 3GHz i LCD monitorima *Hewlett-Packard L1710* rezolucije 1280 x1024 piksela i frekvencije osvježavanja slike od 60 Hertza.

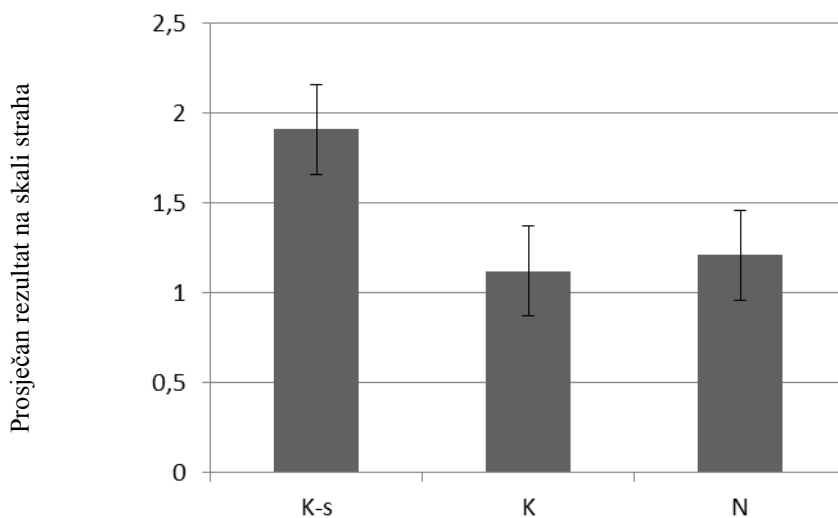
Ispitanici su prije izvedbe zadatka imali priliku da 30 sekundi posmatraju orijentacijsku sliku na kojoj je prikazano deset linija ispod kojih su naglašene njihove duljine (te linije neće biti korištene u eksperimentalnom postupku). Zatim im je po 30 sekundi prikazana serija linija, a prezentirane su u ovisnosti o uvjetu kao grupirane; “A- kraće linije i B- duže linije” (vidjeti prilog – slika A) ili negrupirane – linije prikazane bez klasifikacije (vidjeti prilog – slika B), istim redoslijedom kao u originalnoj studiji Tajfel i Wilkes (1963), na dva različita načina, redoslijed linija na fotografiji je L5-L6-L7-L8-L1-L2-L3-L4, a potom L4-L3-L2-L1-L8-L7-L6-L5.

Nakon toga, ispitanici su započeli sa testnim primjercima, odnosno vršili su procjenu dužine svih osam linija po šest puta, prikazanih slučajnim redoslijedom. U konačnici svaki ispitanik je radio ukupno 48 procjena. U uvjetu u kojem je induciran strah, linije su prikazane kao u uvjetu kategoriziranih podražaja, što je u skladu s pretpostavkama ovog istraživanja. Glavna mjera se odnosi na prosječne procjene razlike (u centimetrima) između linija koje se nalaze na granici kategorija (najduža kratka i najkraća duga linija). Zadatak je prikazan preko *E-prime 2.0* softvera, s detaljnim uputama koje ispitanike kronološki vode kroz cjelokupni postupak. Ispitanicima je naglašeno da će moći imati uvid u rezultate istraživanja po završetku studije.

5.3. Rezultati

Provjera manipulacije afekta

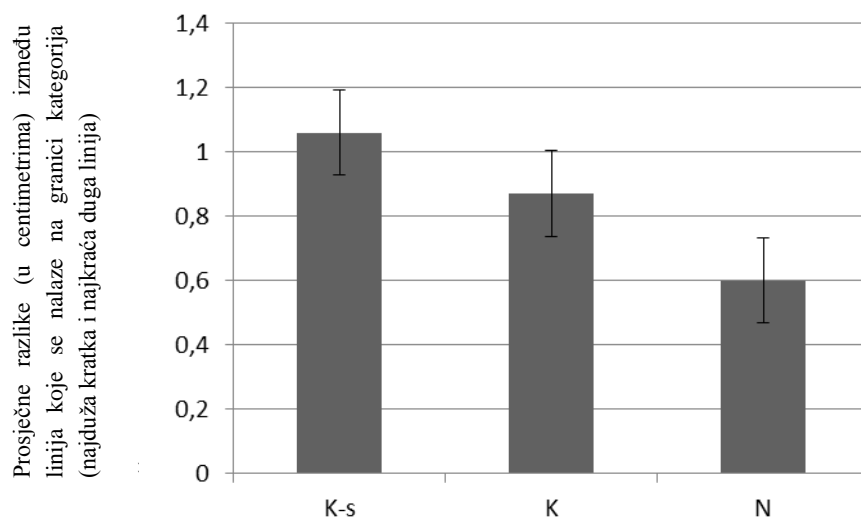
Prije testa naše glavne hipoteze bilo je važno ustanoviti da su ispitanici u različitim uvjetima osjećali odgovarajuće emocije. Kako bismo testirali ovu hipotezu rađena je jednosmjerna analiza varijance (ANOVA) sa dva ortogonalna kontrasta: planirani kontrast koji je testirao naš model i ortogonalni kontrast koji je testirao preostalu (rezidualnu) varijancu (i.e., jedini kontrast koji ne bi trebao biti značajan ukoliko rezultati potvrđuju hipotetski model). U skladu sa očekivanjima, planirani kontrast koji je uspoređivao uvjet kategoriziranih podražaja sa indukcijom straha sa ostala dva uvjeta ($K-s = -2, K = 1; N = 1$) bio je značajan $F(1, 121) = 37.71, p = .001, \eta^2 = .24$, dok ortogonalni kontrast ($K-s = 0, K = -1; N = 1$) nije bio značajan $F(1, 121) < 1$. Kao što možemo vidjeti na Figuri 1, učesnici u uvjetu kategoriziranih podražaja sa indukcijom straha su izvještavali o znatno većoj razini straha ($M = 1.91, SD = 0.94$) od preostala dva uvjeta, koja se nisu značajno razlikovala ($M_K = 1.13, SD_K = .33; M_N = 1.21, SD_N = .40$).

Figura 1. Prosječni rezultati i standardne devijacije na skali straha u zavisnosti od uvjeta: kategorizirani podražaji sa indukcijom straha (K-s), kategorizirani podražaji (K), nekategorizirani podražaji (N)

Međugrupna akcentuacija

Kako bi testirali efekte eksperimentalnih uvjeta na međukategorijsku akcentuaciju ponovno je rađena jednosmjerna analiza varijance (ANOVA) sa dva ortogonalna kontrasta. U skladu sa očekivanjima, planirani kontrast koji je uspoređivao uvjet kategoriziranih podražaja sa indukcijom straha sa uvjetom nekategoriziranih podražaja ($K-s = 1$ $K = 0$; $N = 1$) bio je značajan $F(1, 120) = 15.61$, $p = .001$, $\eta^2 = .12$, dok ortogonalni kontrast ($K-s = 1$ $K = -2$; $N = 1$) nije bio značajan, $F(1, 120) < 1$. Kao što možemo vidjeti na Figuri 2, učesnici u standardnom uvjetu kategoriziranih podražaja ($M_K = .87$, $SD_K = .55$) znatno su više naglašavali razlike između linija 4 i 5 (najduže kratke i najkraće duge linije) za razliku od uvjeta nekategoriziranih podražaja ($M_N = .60$, $SD_N = .88$). Istovremeno, u skladu sa našim očekivanjima, rezultati također pokazuju da je ovaj efekat bio još izraženiji u uvjetu kategoriziranih podražaja sa indukcijom straha ($M_{K-s} = 1.06$, $SD_{K-s} = .61$).

Figura 2. Prosječne razlike (u centimetrima) između linija koje se nalaze na granici kategorija (najduža kratka i najkraća duga linija) i standardne devijacije u zavisnosti od uvjeta: kategorizirani podražaji sa indukcijom straha (K-s), kategorizirani podražaji, (K) nekategorizirani podražaji (N)

5.4. Diskusija

S osvrtnom na istraživanje koje su proveli Tajfel i Wilkes (1963), u okviru kojeg je utvrđen manifest posljedice kategorizacije na kognitivnom nivou bez indukcije emocije, cilj ove studije bio je ispitivanje efekta akcentuacije uz indukciju emocije straha. Stoga je, svrha studije bila prvenstveno replikacija i proširenje klasične paradigme Tajfela i Wilkesa (1963). Eksperimentalnom metodom smo nastojali ispitati da li indukcija emocije straha rezultira povećanjem akcentuacije u poređenju s dva klasična uvjeta. Sukladno tome, očekivali smo da će postojati statistički značajna razlika između kontrolnog uvjeta (N) i uvjeta s kategoriziranim podražajima (K), pri čemu će efekat akcentuacije biti najizraženiji u uvjetu indukcije straha (K-s). Rezultati naše eksperimentalne studije su potvrdili početnu pretpostavku. Ispitanici kojima je inducirana emocija straha (K-s), prikazivanjem komercijalnoga horor filma (Schafer, Nils, Sanchez i Philippot 2010), izvještavali su o statistički znatno višoj razini straha u poređenju sa dva kontrolna uvjeta (N i K). S obzirom na to da rezultati ukazuju na uspješnost manipulacije afekta, može se reći da smo na taj način ispunili preduvjet za testiranje glavne hipoteze.

Glavni rezultati također pružaju potporu unaprijed postavljenoj hipotezi u našem istraživanju. Odnosno, utvrđen je pretpostavljeni linearni trend porasta efekata međugrupne akcentuacije u ovisnosti od uvjeta. Ispitanici koji su bili u uvjetu kategoriziranoga podražaja (K) su statistički značajno više naglašavali objektivne razlike (stvarna razlika između linija iznosila je 5% dužine) dužine linija 4 i 5 (najduže kratke linije - skup A i najkraće duge linije – skup B) za razliku od ispitanika koji su bili u uvjetu u kojem fizički podražaj (linije) nije kategoriziran (N), dok je akcentuiranje razlike između linija bilo najnaglašenije u uvjetu u kojem je inducirana emocija straha (K-s).

Nadalje, dobiveni rezultati su u skladu s nalazima prethodnih istraživanja u okviru kojih je kao polazišna točka istraživanja korišten ATF model, prema kojem emocija straha kreira dispozicije za smanjen osjećaj individualne kontrole i sigurnosti (Smith i Ellsworth, 1985). Navedene teorijske pretpostavke za emociju straha potvrđuju rezultati dosadašnjih istraživanja u okviru kojih su korištene mjere za percepciju rizika (Lerner i

Keltner, 2001), zatim dubine procesiranja informacija (Tiedens i Linton, 2001). Također, ovakvi efekti straha su potvrđeni u našoj studiji. Stoga, možemo zaključiti da smanjen osjećaj kontrole i sigurnosti, potaknut emocijom straha, utječe i na međugrupnu akcentuaciju koja je u literaturi prepoznata kao fenomen koji se javlja na kognitivnoj i socijalnoj razini.

Isto tako, rezultati dobiveni u našoj studiji su u skladu sa dosadašnjim istraživanjima na području međugrupne akcentuacije (Tajfel i Wilkes, 1963; Krueger i Clement, 1994; Corneille i sur., 2002). Replikacijom Tajfelove i Wilkesove (1963) paradigme, utvrđena je stabilnost efekta međugrupne akcentuacije. Oslanjajući se na rezultate dobivene u dva klasična eksperimentalna uvjeta, te imajući u vidu objašnjenja nalaza studije Corneille i sur. (2002), gdje je efekat akcentuacije bio najnaaglašeniji u uvjetu u kojem je induciran subjektivni osjećaj nesigurnosti, smatramo da emocija straha konceptualizirana kroz prizmu afektivnoga dispozicijskog modela (ATF) također dovodi do istog efekta. U istraživanju Corneillea i sur. (2002) vrijeme za procjenu dužine linija je bilo vremenski ograničeno na pet sekundi. Shodno tome, pretpostavlja se da ovaj fenomen, pored nesigurnosti koju su inducivali karakteristikama zadatka (procjena dužine u ispitanicima nepoznatoj mjernoj jedinici), može biti pripisan i ograničenom vremenu za procjenu. U našem istraživanju, eksperimentalni dizajn spomenutih autora je izmijenjen tako što je ispitanicima dozvoljeno neograničeno vrijeme za donošenje prosudbe vezane za dužinu linija. U skladu s tim, smatramo da se nesigurnost i manjak subjektivnog osjećaja kontrole, te porast efekata posljedične međugrupne akcentuacije u uvjetu K-s, pripisuju isključivo induciranoj emociji straha. Na koncu, možemo reći da smo pružanjem neograničenoga vremena za procjenu ispitanika eliminirali potencijalni faktor koji je mogao utjecati na naše rezultate, te na taj način utvrdili da je u uvjetu K-s isključivo emocija straha imala utjecaj na porast akcentuacije.

S ciljem unaprjeđenja, te dodatnog objašnjenja fenomena međugrupne akcentuacije, za buduća istraživanja predlažemo dodavanje još jedne varijable. Smatramo da je prijetnja korištena u setu studija Stapela i Noorwiedera (2011) ekvivalent indukciji straha u našoj studiji zbog toga što izazivaju osjećaj nesigurnosti i subjektivnog osjećaja manjka kontrole. Stoga bi uvođenje varijable *osobne potrebe za*

strukturuom (engl. *Personal need for structure*) kao moderatorske varijable dodatno osnažilo naše rezultate. Pretpostavljamo da bi efekat emocije straha bio izraženiji kod osoba koje imaju veću potrebu za strukturuom.

Nadalje, smatramo da pretpostavka, koja je u osnovi korištenja dekontekstualiziranoga zadatka (fizičkih stimulusa) s ciljem ispitivanja efekata međugrupne akcentuacije u artifičijelnom laboratorijskom kontekstu, potencijalno ilustrira posljedice kategorizacije u socijalnom okruženju. Primjerice, Tajfel (1970) je utvrdio da percepcija dužine linija ovisi o tome jesu li kategorizirane ili ne, što u socijalnom kontekstu podrazumijeva prenaplašavanje unutargrupne sličnosti i razlika između grupa (Stangor i sur., 2014). Teorija socijalnog identiteta, ali i teorija samokategorizacije postuliraju da osobe svoja opažanja socijalnoga svijeta organiziraju u socijalne kategorije, odnosno sebe i druge doživljavaju kao pripadnike određenih socijalnih grupa (Schimid, Hewstone i All Ramiah, 2011; Turner i sur, 1987). Haslam, Oakes i Turner (1996; prema Stangor 2014) su smatrali da posljedica socijalne kategorizacije (međugrupna akcentuacija) dovodi do maksimiziranja razlika između, ali i sličnosti unutar grupa, a ti procesi se često vezuju za objašnjenja formiranja stereotipa. U skladu s tim, te s obzirom na rezultate dobivene u minimalnim uvjetima, predlažemo ispitivanje ovog fenomena na socijalnoj razini. Oslanjajući se na karakteristike bosanskohercegovačkoga konteksta, bilo bi zanimljivo ispitati ovaj model gdje pretpostavljamo da bi indukcija emocije straha dovela do intenzivnijega unutargrupnog homogeniziranja, ali i maksimiziranja međugrupnih razlika. Oakesova (1987) navodi da kategorizacija mora biti istaknuta, kako bi se potencijalno mogla odražavati i na manifestnom nivou. Bosanskohercegovački kontekst bi u tom smislu bio pogodno tlo za ispitivanje ovoga fenomena, s obzirom da je etnička kategorizacija kronično prisutna, odnosno dostupna u političkom sustavu države, ali i retorici političara.

Prednosti naše studije podrazumijevaju korištenje eksperimentalne istraživačke metode što omogućava donošenje kauzalnih zaključaka i otklanjanje utjecaja konfundirajućih varijabli na zavisnu varijablu - međugrupnu akcentuaciju. S druge strane, pak, nedostaci ove studije odnose se na korištenje upitničkih mjera s ciljem provjere manipulacije efekta indukcije emocije straha čime nije otklonjena mogućnost

davanja socijalno poželjnih odgovora. Stoga, prijedlog za buduće studije je korištenje bolje mjere straha, po mogućnosti, preciznih fizioloških mjera.

6. ZAKLJUČAK

Dosadašnje spoznaje u domeni istraživanja koja se bave ispitivanjem procesa kategorizacije su ponudile širok spektar objašnjenja o uzrocima nastanka, ali i posljedicama ovoga fenomena. Međutim, iznenađujuća činjenica je da do sada nitko nije ispitao emocionalne determinante međugrupne akcentuacije. Dakle, primarni cilj ove studije je bio po prvi put ispitati efekt straha na posljedicu kategorizacije.

U skladu sa očekivanjima dobiveni su sljedeći rezultati: utvrđen je statistički značajan linearni porast efekta akcentuacije u ovisnosti o uvjetima. Osobe u uvjetu kategoriziranih podražaja (K) statistički značajno više akcentuiraju razlike u dužini linija za razliku od uvjeta u kojem podražaj nije kategoriziran (N), kao što je slučaj i u klasičnom eksperimentu, pri čemu je zabilježeno da je efekat akcentuacije najizraženiji u uvjetu kategoriziranog podražaja uz indukciju emocije straha (K-s).

Rezultati dobiveni ovim istraživanjem doprinose unapređenju našeg znanja o načinima na koji emocija straha utječe na posljedicu kategorizacije – međugrupnu akcentuaciju. Pored fundamentalnih teorijskih spoznaja, rezultati naše studije mogu poslužiti kao svojevrsne smjernice za buduća ispitivanja pojave ovoga fenomena na socijalnoj razini.

7. LITERATURA

- Angie, A. D., Connelly, S., Waples, E. P., & Kligyte, V. (2011). The influence of discrete emotions on judgement and decision-making: A meta-analytic review. *Cognition & Emotion*, 25(8), 1393-1422.
- Aronson, E., Wilson, T.D., Akert, R.M. (2005). *Socijalna psihologija*. Zagreb: MATE.
- Brown, R. (1965), *Social Psychology*. New York: Free Press
- Coan, J. A., & Allen, J. J. B. (2007). *Handbook of emotion elicitation and assessment*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Corneille, O., Klein, O., Lambert, S., & Judd, C. M. (2002). On the role of familiarity with units of measurement in categorical accentuation: Tajfel and Wilkes (1963) revisited and replicated. *Psychological Science*, 13(4), 380-383.
- Doise, W., & Sinclair, A. (1973). The categorisation process in intergroup relations. *European Journal of Social Psychology*, 3(2), 145-157.
- Drace, S., & Desrichard, O. (2013). Mood congruence effect in autobiographical recall: Is mood a mediator?. *Psihologija*, 46(3), 217-228.
- Drač, S. i Kolenović-Đapo, J. (2017). *Klasične teorije emocija u svjetlu suvremenih empirijskih spoznaja*. Sarajevo: Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu.
- Dubois, D., Rucker, D. D., & Galinsky, A. D. (2010). The accentuation bias: Money literally looms larger (and sometimes smaller) to the powerless. *Social Psychological and Personality Science*, 1(3), 199-205.
- Goldstone, R. L. (1995). Effects of categorization on color perception. *Psychological Science*, 6(5), 298-304.
- Haslam, S. A., Oakes, P. J., & Turner, J. C. (1996). Social identity, self-categorization, and the perceived homogeneity of ingroups and outgroups: The interaction between social motivation and cognition. In: Sorrentino, R. M., & Higgins, E. T.

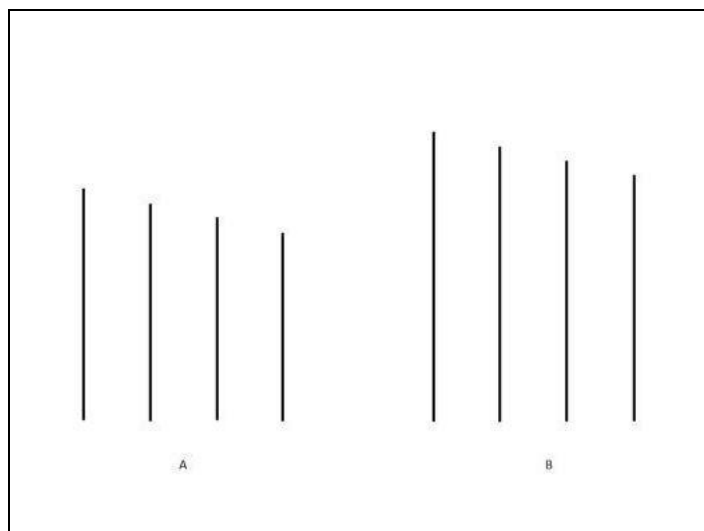
(Eds.), *Handbook of motivation and cognition, Vol. 3, The Interpersonal Context*. New York, NY: The Guilford Press, 182-222.

- Hewstone, M. I. & Stroebe, W. (2003). *Socijalna psihologija*. Jastrebsko: Naklada Slap.
- Huati, J., Corneille, O., & Becquart, E. (2005). Face-based categorization, context-based categorization, and distortions in the recollection of gender ambiguous faces. *Journal of Experimental Social Psychology, 41*(6), 598-608.
- Kay, A. C., Whitson, J. A., Gaucher, D., & Galinsky, A. D. (2009). Compensatory control: Achieving order through the mind, our institutions, and the heavens. *Current Directions in Psychological Science, 18*(5), 264-268.
- Krueger, J., & Clement, R. W. (1994). Memory-based judgments about multiple categories: A revision and extension of Tajfel's accentuation theory. *Journal of Personality and Social Psychology, 67*(1), 35.
- Krueger, J., Rothbart, M., & Sriram, N. (1989). Category learning and change: Differences in sensitivity to information that enhances or reduces intercategory distinctions. *Journal of Personality and Social Psychology, 56*(6), 866.
- Linville, P. W., & Jones, E. E. (1980). Polarized appraisals of out-group members. *Journal of Personality and Social Psychology, 38*, 689-703.
- Lord, R. G., Foti, R. J., & De Vader, C. L. (1984). A test of leadership categorization theory: Internal structure, information processing, and leadership perceptions. *Organizational behavior and human performance, 34*(3), 343-378.
- Marić, M. i Domijan, D. (2018). Mogu li kognicija i emocije utjecati na vid?. *Psihologijske teme, 27* (2), 311-338. <https://doi.org/10.31820/pt.27.2.9>
- Matthews, G., Jones, D. M., & Chamberlain, A. G. (1990). Refining the measurement of mood: The UWIST mood adjective checklist. *British Journal of Psychology, 81*(1), 17-42.
- McGarty, C., & Penny, R. E. C. (1988). Categorization, accentuation and social judgement. *British Journal of Social Psychology, 27*(2), 147-157.

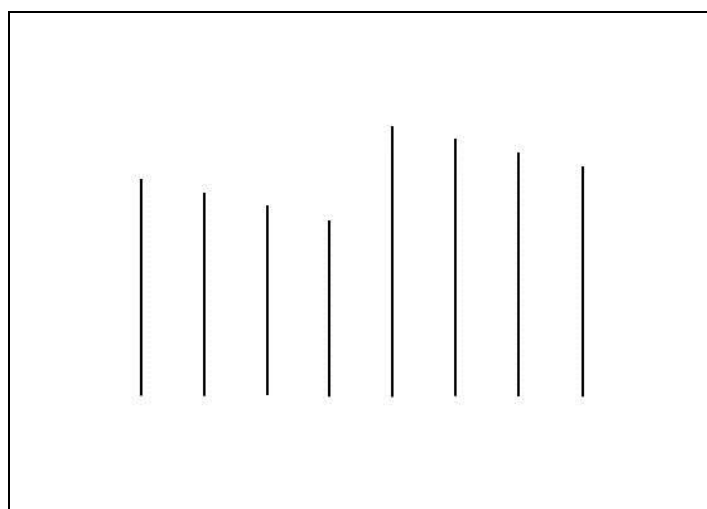
- Moskowitz, G. B. (1993). Individual differences in social categorization: The influence of personal need for structure on spontaneous trait inferences. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65(1), 132.
- Nail, P. R., McGregor, I., Drinkwater, A. E., Steele, G. M., & Thompson, A. W. (2009). Threat causes liberals to think like conservatives. *Journal of Experimental Social Psychology*, 45(4), 901-907.
- Oakes, P. J. (1996). The categorization process: Cognition and the group in the social psychology of stereotyping. In: Robinson, W. P., & Tajfel, H. (Eds.), *Social groups and identities: Developing the legacy of Henri Tajfel*. New York, NY: Psychology Press, 95-120.
- Philippot, P. (1993). Inducing and assessing differentiated emotional feeling states in the laboratory. *Cognition and Emotion*, 7, 171-193.
- Rosch, E. (1999). Principles of categorization. In: Margolis, E., & Laurence, S. (Eds.), *Concepts: core readings*. Cambridge, MA: MIT Press, 189-206.
- Schaefer, A., Nils, F., Sanchez, X., & Philippot, P. (2010). Assessing the effectiveness of a large database of emotion-eliciting films: A new tool for emotion researchers. *Cognition and Emotion*, 24(7), 1153-1172.
- Slovic, P., & Peters, E. (2006). Risk perception and affect. *Current Directions in Psychological Science*, 15(6), 322-325.
- Stangor, C., Jhangiani, R., & Hammond, T. (2014). *Principles of Social Psychology*. Minneapolis: BC Campus, OpenEd.
- Stapel, D. A., & Noordewier, M. K. (2011). The mental roots of system justification: System threat, need for structure, and stereotyping. *Social Cognition*, 29(3), 238-254.
- Šarić, L. (2012). Kognitivna lingvistika i sinonimija: teorija i leksikografska praksa. *Croatica et Slavica Iadertina*, 7(7), 305-325.

- Tajfel, H. (1970). Experiments in intergroup discrimination. *Scientific American*, 223, 96–102.
- Tajfel, H., & Wilkes, A. L. (1963). Classification and quantitative judgment. *British Journal of Psychology*, 54, 101–114.
- Taylor, S. E. (1981). A Categorization Approach to Stereotyping. In: Hamilton, D. L. (Ed.), *Cognitive Processes in Stereotyping and Intergroup Behavior*. New York, NY: Psychology Press, 83-114.
- Tiedens, L. Z., & Linton, S. (2001). Judgment under emotional certainty and uncertainty: the effects of specific emotions on information processing. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81(6), 973.
- Turjačanin, V. (2015). *Socijalna psihologija etničkog identiteta*. Banja Luka: Filozofski fakultet.
- Turner, J. C., Hogg, M. A., Oakes, P. J., Reicher, S. D., & Wetherell, M. S. (1987). *Rediscovering the social group: A self-categorization theory*. Cambridge, MA: Basil Blackwell.
- Turner, J. C., Oakes, P. J., Haslam, S. A., & McGarty, C. (1994). Self and collective: Cognition and social context. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 20(5), 454-463.
- Whitson, J. A., & Galinsky, A. D. (2008). Lacking control increases illusory pattern perception. *science*, 322(5898), 115-117.
- Whitson, J. A., Galinsky, A. D., & Kay, A. (2015). The emotional roots of conspiratorial perceptions, system justification, and belief in the paranormal. *Journal of Experimental Social Psychology*, 56, 89-95.
- Yzerbyt, V., & Corneille, O. (2005). Cognitive process: Reality constraints and integrity concerns in social perception. In: Dovidio, J. F., Glick, P., & Rudman, L. (Eds.), *On the nature of prejudice: Fifty years after Allport*. Malden, U.S.: Blackwell Publishing Ltd, 175-191.

8. PRILOG

Slika A.

Slika B. Kategorizirani (slika A, prema redosljedu L4-L3-L2-L1-L8-L7-L6-L5) i nekategorizirani (slika B, prema istom redosljedu) podražaj

